

Krzysztof Wasielewski

MŁODZIEŻ WIEJSKA NA UNIWERSYTECIE

DROGA NA STUDIA, MECHANIZMY ALOKACJI, POSTAWY WOBEC KSZTAŁCENIA

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Krzysztof Wasielewski

MŁODZIEŻ WIEJSKA NA UNIWERSYTECIE

DROGA NA STUDIA, MECHANIZMY ALOKACJI,
POSTAWY WOBEC KSZTAŁCENIA

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Toruń 2013

Recenzenci

Ryszard Borowicz

Marian Niezgoda

Redakcja i korekta

Iwona Wakarecy

Projekt okładki

Agnieszka Basak-Wysota

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2013

ISBN 978-83-231-3145-8

WYDAWNICTWO NAUKOWE UMK

ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

REDAKCJA: tel. (56) 611 42 95; fax (56) 611 47 05

e-mail: wydawnictwo@umk.pl

DYSTRYBUCJA: tel./fax (56) 611 42 38

e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

DRUK: Wydawnictwo Naukowe UMK

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	9
--------------------	---

ROZDZIAŁ 1

WYŻSZE WYKSZTAŁCENIE – ZNACZENIE JEDNOSTKOWE I SPOŁECZNE PERSPEKTYWA WIEJSKA

Wstęp	17
1.1. Zmiana wartości wyższego wykształcenia w Polsce	18
1.2. Ze wsi na studia – dostępność wyższego wykształcenia dla młodzieży wiejskiej i chłopskiej w świetle badań i danych GUS	26
1.2.1. Młodzież wiejska i chłopska na studiach wyższych przed II wojną światową	27
1.2.2. Społeczne i środowiskowe różnice w dostępie do studiów wyższych w okresie Polski Ludowej	31
1.2.3. Przełom ustrojowy a demokratyzacja szans oświatowych młodzieży wiejskiej	41
1.3. Po studiach na wieś. Losy absolwentów wyższych uczelni	47
Podsumowanie	55

ROZDZIAŁ 2

DROGI NA UNIWERSYTET – W POSZUKIWANIU ADEKWATNYCH TEORII I KATEGORII ANALITYCZNYCH

Wstęp	58
2.1. W poszukiwaniu przyczyn społecznych nierówności w edukacji – relacje pomiędzy strukturą społeczną a systemem oświatowym	58
2.1.1. Funkcjonalna wizja społeczeństwa a edukacja	61

2.1.2. Konfliktowa wizja społeczeństwa a edukacja	66
2.2. Ruchliwość społeczna jako przedmiot zainteresowań socjologii	71
2.2.1. Ruchliwość społeczna jak przedmiot badań socjologii ilościowej	73
2.2.2. Ruchliwość społeczna jako przedmiot badań socjologii „biograficznej”	77
2.3. Ruchliwość społeczna w społeczeństwie ryzyka	79
2.4. Kariera edukacyjna jako jeden z wymiarów ruchliwości społecznej ...	83
Podsumowanie	88

ROZDZIAŁ 3

KONCEPCJA PRACY I ZAPLECZE WARSZTATOWE BADAŃ WŁASNYCH

3.1. Problematyka, pytania badawcze i zasadnicza procedura badań	91
3.2. Charakterystyka badań	93
3.3. Metodologiczne problemy z określeniem badanej zbiorowości	99

ROZDZIAŁ 4

ALOKACJA STUDENTÓW WIEJSKIEGO POCHODZENIA W STRUKTURZE UNIwersYTETU – SPOŁECZNE MECHANIZMY KSZTAŁTOWANIA SIĘ ZBIOROWOŚCI STUDENTÓW

Wstęp	103
4.1. Młodzież wiejska i chłopska w strukturze uniwersytetu	104
4.2. Kierunki studiów najmniej i najbardziej „zruralizowane”	112
4.3. Regionalne zróżnicowanie pochodzenia studentów UMK w Toruniu ..	124
4.4. Czynniki determinujące zróżnicowany udział młodzieży wiejskiej na studiach	128
Podsumowanie	134

ROZDZIAŁ 5

PROCEDURA REKRUTACYJNA NA STUDIA JAKO MECHANIZM SELEKCJI SPOŁECZNEJ

Wstęp	137
5.1. Procesy selekcji społecznej w trakcie „starej” procedury rekrutacyjnej ..	139
5.2. Procesy selekcji społecznej w trakcie „nowej” procedury rekrutacyjnej	146
Podsumowanie	153

ROZDZIAŁ 6**DROGA NA STUDIA – FAKTY, ODCZUCIA, OCENY**

Wstęp	155
6.1. Pochodzenie społeczne i status materialny rodziny	156
6.2. Ścieżka edukacyjna na studia	166
6.3. Bariery społeczno-kulturowe w drodze młodzieży wiejskiej na studia	172
6.4. Dlaczego młodzież ze wsi nie trafia na studia – konkluzje i sugestie wiejskich studentów	183
6.5. Motywy podjęcia studiów	187
Podsumowanie	197

ROZDZIAŁ 7**MŁODZIEŻ WIEJSKA NA UNIWERSYTECIE – SYTUACJA MATERIALNA,
WYNIKI W NAUCE, AKTYWNOŚĆ NA STUDIACH**

Wstęp	199
7.1. Sytuacja materialna studentów wiejskiego pochodzenia	200
7.2. Wyniki w nauce w trakcie studiów	208
7.3. Aktywność podejmowana w trakcie studiów	213
7.4. Subiektywna wartość studiów i wykształcenia	222
7.5. Charakterystyki mentalne studentów	226
Podsumowanie	232

ROZDZIAŁ 8**WIEŚ JAKO MOŻLIWA PRZESTRZEŃ ŻYCIA STUDENTÓW WIEJSKICH**

Wstęp	233
8.1. Wiejscy studenci wobec własnej przyszłości	234
8.2. Wieś jako przestrzeń życia	239
8.3. Charakterystyki społeczne studentów wiejskich gotowych powrócić na wieś	248
Podsumowanie	252
Zakończenie	253
Bibliografia	259
Summary	275

WPROWADZENIE

Wieś, która stanowi zasadniczy kontekst rozważań zawartych w tej pracy, przez długie lata nie potrafiła wykształcić własnych mieszkańców i nie była na tyle atrakcyjną ofertą na życie, by zatrzymać tych nielicznych, którym się to udało. Z jednej strony młodzież wiejska miała w istotny sposób utrudnioną drogę do studiów przez realnie istniejące bariery strukturalne (m.in. uboższą niż w mieście sieć szkolną, niższą jakość zdobywanej edukacji, gorzej wykształconych nauczycieli) i społeczne (m.in. gorszą sytuację finansową, niższy poziom kapitału społeczno-kulturowego rodziny). Sytuacji tej nie zmienił ani masowy awans młodzieży z terenów wiejskich w początkowym okresie Polski Ludowej, ani wprowadzone w późniejszym okresie preferencyjne punkty za pochodzenie przy przyjmowaniu na studia. Konsekwencją tego był relatywnie niewielki odsetek młodzieży wiejskiej (i chłopskiej) na studiach wyższych w okresie Polski Ludowej. Pojęciem, które wydaje się doskonale oddawać ówczesną sytuację młodzieży wiejskiej, jej wysiłek włożony w dotarcie na studia i zdobycie wyższego wykształcenia, jest termin ukuty przez Pierre`a Bourdieu: *les miracles*¹, którym

¹ Istnieje możliwość tłumaczenia i interpretowania tego terminu w dwojaki sposób. Po pierwsze, jako „cudowni” – wówczas dotyczy młodzieży wiejskiej, która dzięki swoim wyjątkowym zdolnościom pomyślnie przeszła przez selektywny system oświatowy i dotarła na studia wyższe. Po drugie, jako „cudaki” – wówczas dotyczy jednostek, które trafiając na wyższą uczelnię (będącą naturalnym środowiskiem elit społecznych), stanowią tam „obcą kulturowo” mniejszość. Wydaje się, że oba znaczenia nie wykluczają się wzajemnie.

określił tych nielicznych szczęśliwców z klasy niższej, którym się udało [za: Kłoskowska, 2006: 25].

Z drugiej strony pójście na studia oznaczało dla młodzieży ze wsi społeczny awans bezpośrednio związany nie tyle ze zdobyciem wykształcenia, ile z wynikającej z jego posiadania możliwości ułożenia sobie życia poza wsią. Jednakże wychodźstwo ze wsi było praktycznie możliwe jedynie dzięki wykształceniu, które sprawiało, że świat miejski (kultura miejska) był postrzegany jako lepszy i społecznie atrakcyjniejszy. To on dawał szansę na zajęcie wyższej pozycji społecznej, na atrakcyjniejszą pracę i na społeczne poważanie. W konsekwencji dobrze wykształcona młodzież wiejska nie utożsamiała się ze środowiskiem własnego pochodzenia, a nawet – jak wskazują badania – oddalała się od niego i stawała się obca, a wzorem i grupą odniesienia było dla niej środowisko inteligenckie (miejskie).

Oba te procesy – niedostępność wyższego wykształcenia dla młodzieży wiejskiej oraz *exodus* wykształconej młodzieży do miasta – w szczególności niekorzystny sposób wpłynęły na stan kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich. Do miast migrowali zazwyczaj ludzie zdolni i aktywni, którzy na wsi nie widzieli dla siebie perspektyw na przyszłość. Przez cały okres Polski Ludowej wieś oddawała miastu to, co miała najlepsze i jakkolwiek z biegiem czasu ruchy migracyjne miały coraz bardziej dwukierunkowy charakter, to jednak nie zmieniło to jej sytuacji. Wieś mimowolnie petryfikowała swą anachroniczną strukturę społeczno-zawodową: z dominującą warstwą chłopską i relatywnie zamkniętym systemem społecznym. Jakkolwiek jest to pewne uproszczenie (bo o sytuacji wsi decydowała głównie polityka państwa, dla którego stanowiła ona istotny problem), nie zmienia to jednak faktu, że w konsekwencji tych procesów przełom ustrojowy zastał polską wieś w poważnym kryzysie. Zazwyczaj zwracano uwagę na nierentowność wiejskich gospodarstw rolnych i przestarzałą technologię produkcji żywności, na słabą infrastrukturę obszarów wiejskich i słabość wiejskiej szkoły, na niski poziom wykształcenia jej mieszkańców oraz bariery mentalne, na autorytaryzm i ksenofobię, na bierność i bezradność, konserwatyzm i tradycjonalizm. Bariery te ze zdwojoną siłą były odczuwalne w nowej rzeczywistości.

Przemiany ustrojowe, jakie nastąpiły w Polsce po 1989 roku, w tym zwłaszcza akcesja Polski do Unii Europejskiej, postawiły wieś przed nowymi wyzwaniami. Wśród nich należy wymienić m.in. konieczność przystosowania się do funkcjonowania w ramach gospodarki wolnorynkowej, formowanie się nowej tożsamości opartej na nowych wzorcach społecznych i kulturowych do tej pory na wsi nieobecnych, akceptację inności, której źródłem są nowi, coraz częściej niepowiązani z rolnictwem mieszkańcy wsi, czy wzrost aspiracji edukacyjnych i statusowych młodzieży wiejskiej, za którymi nierzadko idzie chęć opuszczenia wsi. W powszechnym mniemaniu wieś uznawana była (i często jest nadal) za poważną barierę w postępach transformacji ustrojowej. Bariera ta jest szczególnie widoczna w kontekście programów aktywizacji obszarów wiejskich, uruchomianych zazwyczaj dzięki środkom unijnym, które wymagają odpowiedniego kapitału i lokalnych zasobów społecznych, ludzi z wyższym wykształceniem, aktywnych i przedsiębiorczych, odważnie patrzących na dokonujące się w otoczeniu wsi zmiany. Dostrzegli to badacze i zaczęli patrzeć na wieś z perspektywy nowych – wcześniej raczej nieobecnych w naukach społecznych – „paradygmatów”: rewitalizacji obszarów wiejskich [Kaleta, 1996, 1998], rozwoju wielofunkcyjnego [Kłodziński, 2001], zrównoważonego [Zabłocki, 2004] czy procesów demarginalizacji [Fedyszak-Radziejowska, 2005]. Rola, jaka przypada w ich obrębie dobrze wykształconym elitom wiejskim, jest ze wszech miar szczególna. Jak na nowe wyzwania zareagowała polska wieś? Czy przemiany społeczne sprawiły, że młodzież wiejska dostrzegła możliwość i konieczność kształcenia? Czy – mówiąc w uproszczeniu – kształci się ona „dla wsi”, czy „dla miasta” i co to właściwie znaczy? Co dzisiaj chce i co może zrobić z wyższym wykształceniem – jaką ono odgrywa społeczną rolę i jakie ma osobiste znaczenie?

Przełom ustrojowy sprawił, że obok szeregu procesów związanych z szerszymi zmianami o charakterze systemowym, nastąpiły również istotne przemiany społeczne: upowszechniły się wcześniej nieobecne reguły merytokratyczne; wzrósł popyt na wyższe wykształcenie, nastąpił wzrost aspiracji edukacyjnych młodzieży. Bez wątplenia nowa rzeczywistość dała młodzieży (zwłaszcza wiejskiej) nieporównywalnie większe możliwości edukacyjne. Diametralnej przemianie uległ cały

system oświatowy. Zmieniła się przede wszystkim struktura szkolnictwa ponadpodstawowego. Dzisiaj niemal 90% szkół tego typu to szkoły maturalne, które dają realne szanse podjęcia studiów. Jeszcze większym przekształceniom uległo szkolnictwo wyższe – od początku transformacji ustrojowej radykalnie zwiększając możliwości studiowania. Było to przede wszystkim możliwe dzięki masowo powstającym uczelniom prywatnym, ale także dzięki zwiększeniu oferty edukacyjnej przez sektor publiczny (m.in. przez zwiększenie naboru na studia niestacjonarne czy powstanie wyższego szkolnictwa zawodowego). Istotny wpływ miał (i nadal ma) również niż demograficzny, który przy znacznym rozroście szkolnictwa wyższego sprawił, iż jest ono dostępne niemal „na wyciągnięcie ręki”. W konsekwencji przemiany ustrojowe w Polsce sprawiły, że maturzysta ma dziś do wyboru obok ponad stu uczelni publicznych niemal cztery razy tyle szkół wyższych niepublicznych. Oczywiście to niejedyna możliwość wyboru, jaka stoi przed potencjalnym studentem. Wybierać można typ uczelni (uczelnia akademicka bądź uczelnia innego typu), kierunek studiów, tryb studiów (dzienny lub zaoczny) czy ich formę (magisterskie czy zawodowe). Tak naprawdę nie wiemy jednak, czy zmiany te spowodowały również wyrównywanie szans w dostępie młodzieży wiejskiej do studiów wyższych. Nie do końca również wiadomo, co dzisiejszą młodzież skłania do wyboru konkretnej uczelni, trybu studiów czy jego kierunku? Na ile o tym wyborze decydują czynniki merytokratyczne, a na ile społeczne bądź środowiskowe? Jak określone wybory przekładają się na przyszłe pozycje zawodowe, psychologiczny dobrostan czy strategie studiowania? Niebagatelne znaczenie mają powyższe pytania szczególnie w kontekście ważności idei merytokratycznych i egalitarnych we współczesnym świecie. Czy w społeczeństwie o liberalnej gospodarce jest miejsce na egalitarną oświatę? Badania nierówności społecznych w edukacji nie są w stanie ominąć tego zagadnienia.

Przemiany społeczne we współczesnej Polsce zdają się świadczyć o znacznych możliwościach społecznego awansu młodzieży ze środowisk wiejskich. Trudno jednak jednoznacznie orzec, czy ów awans dzięki wykształceniu jest awansem rzeczywistym, czy jedynie pozornym. Współcześnie coraz częściej podkreśla się bowiem, że masowość

kształcenia sprawiła, iż ukończone studia nie są już gwarantem osiągnięcia sukcesu życiowego, co najwyżej jego warunkiem koniecznym. Świadczy o tym dobitnie coraz większy odsetek bezrobotnych wśród absolwentów wyższych uczelni oraz powszechne już zatrudnianie pracowników na stanowiskach poniżej ich rzeczywistych kompetencji. Bez wątplenia dyplom akademicki uległ daleko idącej dewaluacji. Coraz częściej jest on niewystarczający, aby zrealizować własne aspiracje i marzenia. Bez wątplenia przemiany społeczne, które możemy współcześnie obserwować, w tym zwłaszcza te zachodzące w szkolnictwie wyższym i na rynku pracy, wprowadziły do biografii młodego pokolenia element niepewności i ryzyka. Jak w tej nowej rzeczywistości odnajduje się młodzież wiejska? Czy zdaje sobie sprawę z problemów czekających na nią po ukończeniu studiów i czy próbuje im przeciwdziałać?

Co prawda, dane Spisu Powszechnego pokazały, że w 2011 roku już 9,9% mieszkańców wsi miało wyższe wykształcenie (ponad 2-krotnie więcej niż w 2002 roku i 4-krotnie więcej aniżeli w 1988 roku), a dynamika wzrostu wykształcenia jest wyraźnie większa na obszarach wiejskich aniżeli miejskich, to jednak nadal jest to ponad 2-krotnie mniej aniżeli wśród mieszkańców miast (21,3%). Podkreśla się jednak, że na zmiany te wpłynęły w równym stopniu takie czynniki jak: doksztalcenie się wiejskich nauczycieli, odchodzenie starszych, gorzej wykształconych pokoleń oraz coraz bardziej widoczne migracje z miasta na wieś. Trudno zatem orzec, czy młodzież wiejska kształci się dla wsi, czy – jak niegdyś – kończy studia, aby wieś opuścić. O roli i znaczeniu własnych elit nie trzeba nikogo przekonywać. Zarysowane tu pytania są w gruncie rzeczy pytaniami o ukryty społeczno-kulturowy potencjał wsi – ten, który „wyławia” wiejskich kandydatów do elit, i ten, który przyciąga ludzi z określonym kapitałem.

Tak postawione pytania były podstawą do podjęcia badań własnych, będących podstawą źródłową niniejszego opracowania. Ich zasadniczym celem była chęć poznania drogi wiodącej młodzież wiejską na studia wyższe, czynników determinujących jej alokację w strukturze uniwersytetu, planów życiowych po jego ukończeniu. Tak określony obszar problemowy wymagał zastosowania specyficznej procedury, na